

УДК 911.3:32(477+560)

Кисельов Ю.О.,
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманський національний університет садівництва

Сонько С.П.,
доктор географічних наук, професор,
завідувач кафедри екології та безпеки життєдіяльності
Уманський національний університет садівництва

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКЕ СТРАТЕГІЧНЕ ПАРТНЕРСТВО: ГЕОПОЛІТИЧНІ АСПЕКТИ

Відзначено важливу стратегічну роль українсько-турецьких взаємин у минулому й в умовах сьогодення як у двосторонньому форматі, так і в контексті реалізації чорноморської геополітичної доктрини України. Наголошено на сакрально-географічному аспекті українсько-турецького партнерства.

Ключові слова: геополітика, українсько-турецьке стратегічне партнерство, чорноморська доктрина, циркумпонтійська інтеграція, сакральна географія.

Отмечена важная стратегическая роль украинско-турецких отношений в прошлом и в условиях нашего времени как в двустороннем формате, так и в контексте реализации черноморской геополитической доктрины Украины. Обращено внимание на сакрально-географический аспект украинско-турецкого партнерства.

Ключевые слова: геополитика, украинско-турецкое стратегическое партнерство, черноморская доктрина, циркумпонтийская интеграция, сакральная география.

Kyselov Yu.O., Sonko S.P. UKRAINIAN-TURKISH STRATEGIC PARTNERSHIP: GEOPOLITICAL ASPECTS

Various contacts between Ukraine and Turkey have a long history behind, and it is not without reason, taking into account the geographical proximity of both states.

At their initial stage, the relations between two states were characterized by hostility, caused mainly by a religious factor. This state of things lasted till the beginning of Moscow expansion in Ukraine, that began in the second half of the 17th century. Further Ukrainian and Turkish relations gradually assumed a partnership-like character. In particular, Hetman of Ukraine Petro Doroshenko established active foreign policy relations with the Ottoman Empire, considering them as a tactical move in the fight against Moscow and Poland.

A new significant impulse in the development of Ukrainian-Turkish relations was caused by the restoration of the independence of Ukraine in 1991. The importance of Ukrainian-Turkish partnership is caused by the fact, that Turkey is a member of NATO and, besides, Turkey in the same way as Ukraine has problems on its way to joining the EU. This creates perspective for the Black Sea integration and in this way makes the implementation of the Black Sea (and in the future – Baltic-Mediterranean) geopolitical doctrine mutually beneficial.

The following geopolitical features make Ukraine and Turkey closer: 1) their geographical location at the Black Sea coast, practically opposite each other; 2) military and political orientation towards the USA, caused by a long-standing confrontation of these countries with Russia; 3) temporary occupation of the Crimean peninsula by Russia, the native population of the Crimea are the Tatars, who are ethnically and historically close to the Turkish and supported by them; 4) existing serious problems that hamper European integration of Ukraine as well as Turkey.

New content of Ukrainian and Turkish relations is related to the anticipation of Tomos on autocephaly to the Ukrainian Orthodox Church, that could be granted by Constantinople Patriarchate. The importance of this possible event goes far beyond the scope of spiritual, religious and church life, considerably changes the geopolitical situation on a continental scale. Sacral and geographical factor plays and important role in the current processes of the Black Sea integration.

Key words: geopolitics, Ukrainian-Turkish strategic partnership, Black sea doctrine, Black sea integration, sacral geography.

Постановка проблеми та її актуальність.

Неоднозначність геополітичного положення України, зумовлена російською воєнною експансією та млявою реакцією на неї Заходу, спонукає нашу державу до пошуку нових векторів міжнародної співпраці на основі спільних зовнішньополітичних інтересів. Одним із таких напрямів є південний, і його суть полягає в інтеграції держав, розташованих навколо Чорного моря (крім Росії). Ще 80 років тому український поет і мислитель Юрій Липа вперше запропонував для своєї нації чорноморську геополітичну доктрину, яка впродовж півстоліття не могла бути реалізована в силу об'єктивних обставин (бездержавності), а в подальшому її реалізація була лише частковою й непослідовною. Сучасна геополітична ситуація, в якій опинилася Україна наслідок агресії Москви й тиску Брюсселя, робить чорноморську доктрину як ніколи актуальною.

Серед держав чорноморського регіону найпотужнішою в економічному аспекті й найсильнішою у військово-стратегічній площині є Туреччина – давній (ще з 1952 р.) член НАТО, співпраця з яким має, на нашу думку, особливе значення. Україна значною мірою схожа на Туреччину як за розміром території й за кількістю населення, так і за зверхнім ставленням до неї Брюсселю. Але на відміну від України, Туреччина за доволі стислий історичний відтинок часу досягла значних економічних і військово-стратегічних успіхів. Чого лише вартий факт власного виробництва підводних човнів та винищувачів F-16. Не кажучи вже про те, що ця країна обшиває і годує всю Європу. Нині Туреччина – це самодостатня держава, про співпрацю з якою мріє багато країн. Тому турецький вектор зовнішньої політики України вартий найдетальнішого вивчення й приділення пильної уваги.

Аналіз попередніх публікацій. Уперше на проблемі місця України в чорноморському регіоні акцентував Ю. Липа, запропонувавши оригінальну чорноморську доктрину [4]. Тема українсько-турецької співпраці в геополітичному контексті висвітлювалася в попередніх наших публікаціях [1; 2; 3; 5], зокрема в контексті вищезгаданої чорноморської доктрини та балтійсько-середземноморської геополітичної стратегії України.

Метою статті є обґрунтування геополітичної пріоритетності чорноморської доктрини України загалом та українсько-турецької співпраці зокрема.

Завдання статті:

- 1) здійснити історичний огляд українсько-турецьких взаємин;
- 2) окреслити спільність сучасної геополітичної долі України та Туреччини;
- 3) визначити ймовірно в майбутньому роль циркумпонтійського інтеграційного об'єднання у світовому геополітичному контексті;
- 4) висвітлити сакральні-географічні аспекти українсько-турецької міждержавної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Різноманітні українсько-турецькі контакти характеризуються значною давністю, що цілком закономірно з огляду на сусідське просторове розміщення згаданих етнічних спільнот. Упродовж тривалого часу (до початку занепаду Османської імперії) українці й турки були сусідами першого порядку (українська етнічна територія межувала з Молдовою, що перебувала у васальній залежності від Туреччини). Сучасні Україна й Туреччина – сусіди або другого порядку (через Чорне море), або третього (по суходолу; через Румунію й Болгарію /західним шляхом/ та через Росію й Грузію /східним шляхом).

Взаємини українців і турок, починаючи з козацької доби, були неоднозначними. На початковому етапі вони відзначалися відвертою неприязню, навіть ворожістю, зумовленою релігійним чинником (надзвичайно важливим у XVI – XVII ст.), і перманентною агресивністю щодо українських земель залежного від Османської імперії Кримського ханства. Такий стан речей фактично тривав до початку московської експансії в Україну, що розпочалася після Переяславської угоди 1654 р. Із набуттям Московщиною значення головного геополітичного фактора й найбільшої небезпеки для України почалося формування партнерських взаємин частини вітчизняних еліт із донедавна ворожими польськими й турецькими чинниками. Зокрема, вже 1658 р. було укладено Гадяцьку угоду про конфедерацію України з Польщею та Литвою (отже, з християнськими, хоч і римо-католицькими, країнами); до поро-

зуміння з мусульманською Туреччиною українське суспільство ще не було готове.

Проте вже за десять років по тому ситуація стала змінюватися. Гетьман Правобережної (згодом – усієї) України Петро Дорошенко зав'язав активні зовнішньополітичні стосунки з Османською імперією, вбачаючи в цьому тактичний хід у боротьбі з Москвою та Польщею, що, уклавши Андрусівське перемир'я 1667 р., поділили українські землі між собою. Не зважаючи на тимчасову поразку генерованої П. Дорошенком ідеї військового союзу України з Туреччиною, все ж прецедент було закладено, що мало свої наслідки в наступних сторіччях.

Наведені нижче деякі історичні факти ситуативного українсько-турецького порозуміння були, знову-таки, пов'язані з поширенням російської експансії в Україну. Зокрема, на початку XVIII ст. після Полтавської трагедії українського війська на чолі з гетьманом Іваном Мазепою та наступної поразки Петра I у проти-турецькому Прутському поході частина козаків оселилася у Дніпровських плавнях у далекому турецькому тилу, заснувавши Прогноївську паланку Війська Низового Запорозького. Згодом, після остаточного зруйнування Січі, деякі запорожці в межах турецьких володінь утворили Задунайську Січ. Проте згадані події мали епізодичний характер, і будь-якої постійності й системності українсько-турецьких партнерських взаємин до XX ст. не існувало.

Зовсім інший, майже не пов'язаний із релігійно-конфесійним чинником, характер міжнародних відносин утвердився наприкінці XIX – на початку XX ст. Про це свідчить, наприклад, склад Четверного союзу держав у Першій світовій війні, куди входили переважно протестантська Німеччина, католицька Австро-Угорщина, православна Болгарія та мусульманська Туреччина. Після проголошення незалежності УНР й укладання нею, як суб'єктом міжнародного права, Брестського миру, Україна також фактично стала союзницею Туреччини. Отже, геополітичний чинник у міждержавних взаєминах став брати гору над ідеологічним. Важливо наголосити, що в наведеному вище прикладі суб'єктом міжнародних відносин виступила саме Українська держава, а не окремі еліти суспільства, як у попередніх сторіччях.

Після поразки української національно-визвольної революції 1917–1921 рр. українці залишалися природними союзниками турків, оскільки модернізована кемалістська Туреччина безпосередньо межувала з СРСР (фактично оновленою російською імперією), потенційно претендуючи на окремі території Кавказу та Закавказзя.

Новий вагомий поштовх розвитку українсько-турецьких взаємин був викликаний відновленням незалежності України у 1991 р. Не зважаючи на спільне з нашою державою підписання Біловезьких угод, що поклали край існуванню СРСР, кремлівські лідери практично одразу активно повели розмови про «інтеграцію в рамках СНД», водночас різнобічно перешкоджаючи становленню повноцінної української державності, зокрема, через газовий шантаж, намагання привласнити Чорноморський флот, неодноразові заяви про ніби російську приналежність Криму й – особливо – Севастополя тощо. У такій ситуації Україна була змушена робити кроки у відповідь, гуртуючи навколо себе деякі інші колишні республіки СРСР, що також не бажали знову потрапляти під вплив Росії. Серед них – Азербайджан, тісно пов'язаний із Туреччиною етнічно, історично й релігійно. Свого завершеного оформлення українсько-азербайджанське (і не лише) партнерство набуло у вигляді міждержавного об'єднання ГУАМ, підтримуваного Туреччиною, зокрема, через неприйняття нею ідеї створення Росією «Південного потоку» в обхід України.

На нашу думку, українсько-турецький альянс є тим важливішим, оскільки Турецька республіка є членом НАТО і водночас – так само, як і наша держава – має істотні проблеми на шляху вступу до ЄС. Це робить обопільно корисною перспективу циркумпонтійської інтеграції (без участі Росії, що у свій час досягла Чорного моря шляхом завоювань, історично не маючи зв'язків титульної нації з Чорноморським регіоном), а відтак – реалізації чорноморської (в подальшому – балтійсько-середземноморської) геополітичної доктрини, про що ми вже зазначали раніше [1; 2; 3; 5].

Наголошуємо на існуванні рис, що геополітично зближують Україну та Туреччину: 1) розташування на чорноморському узбе-

режжі фактично навпроти одна одної, в чому ми вбачаємо геософічний «ефект дзеркальності»; 2) військово-політична зорієнтованість на США (у глобальному контексті), зумовлена давнім протистоянням обох згаданих вище країн Росії; 3) тимчасова окупація Росією Кримського півострова, корінним населенням якого є кримські татари, етнічно й історично споріднені з турками та дієво ними підтримувані; 4) наявність вагомих проблем, що перешкоджають «європейській» інтеграції (насправді – вступу до ЄС як міждержавної структури зі значною втратою державного суверенітету) як України, так і Туреччини. Щодо останнього пункту, то ми маємо на увазі існування проблем взагалі, попри різний їх характер для окремо взятих України й Туреччини [2].

Ми переконані, що саме тепер склалися всі передумови для реалізації обґрунтованої ще в 1938 р. Юрієм Липою чорноморської геополітичної доктрини України, що в той час так само найбільш відповідала регіональним і світовим реаліям. Чорноморський регіон посідає проміжне положення між вагомими чинниками телурократії (Росія) й таласократії (Західна Європа й Північна Америка) та може стати ядром інтеграційних процесів за суб'єктної ролі України й Туреччини. Важливо те, що майже всі країни цього регіону (Азербайджан, Болгарія, Грузія, Молдова, Румунія, Туреччина, Україна) мають приблизно однакову вагу на світовій арені та, крім того, вони мають спільні геополітичні проблеми, пов'язані з близькістю Росії та можливим її тиском [2].

Відновлений після Революції Гідності новим керівництвом України зовнішньополітичний курс на «євроінтеграцію» мав на меті досягнення як тактичної мети – забезпечення підтримки України Євросоюзом у воєнному конфлікті з Росією, так і стратегічної – наближення до «європейських» стандартів у всіх сферах суспільного життя. Відзначимо, що з низки причин, аналіз яких не входить до предмету нашого дослідження, обидві цілі виявилися практично недосяжними. Водночас зауважимо, що сучасна Європа значною мірою втратила свої духовні орієнтири та етнокультурне обличчя. На нашу думку, цей чинник (а також великі повноваження пан'європейських наддержавних структур, що істотно обмежують суверенітет колись

провідних держав світу) робить сумнівним беззастережне й послідовне дотримання нашою державою «євроінтеграційного» курсу. Тому ми й наголошуємо на необхідності альтернативних – якщо щодо Брюсселя, так і Москви – інтеграційних векторів для України та стверджуємо доцільність і перспективність чорноморської інтеграції. Як ми зазначали в попередніх публікаціях, геополітичним наслідком реалізації чорноморської доктрини мало б стати формування на південному євро-азійському пограниччі (що частково відповідає «внутрішньому півмісяцю» Г. Маккіндера) фактичного третього центру тяжіння інтеграційних процесів за участю країн Європи й Західної Азії з головними осередками в Києві та Анкарі [1; 2].

Варто наголосити, що цілком новий зміст українсько-турецьких взаємин утверджується в наш час у зв'язку з очікуваним наданням Вселенським Патріархатом Українській Православній Церкві Томосу про автокефалію. На нашу думку, значення згаданої ймовірної події виходить далеко за рамки суто духовного, релігійного й церковного життя та насправді суттєво змінює геополітичну ситуацію в континентальному масштабі. Не вважаючи за потрібне докладно зупинятися на історичних обставинах, що колись фактично призвели до перепідпорядкування Української Православної Церкви від Константинополя до Москви, все ж відзначимо вагомий вплив потужних центрів світової політики на церковне життя. Так, проголошення Москвою України своєю «канонічною територією» припало на той час, коли Московський Патріархат став єдиним у православному світі, що діяв на теренах суверенної православної держави (більше того – злився з її світською владою), а решта патріархатів геопросторово опинилася в межах мусульманських країн – отже, він єдиний мав реальну геополітичну силу. Тепер, коли українська влада й Церква звернулися до Вселенського Патріархату з проханням про автокефалію, Україна перебуває у фактичному стані війни з Росією, і нашу державу підтримує Західний світ, зокрема блок НАТО, членом якого є й Туреччина. На нашу думку, у своєму баченні церковно-історичних подій, остаточно сформульованому лише в 2018 р. (хоч уперше проголошеному, принаймні, за десять років

перед тим), Константинопольський Патріархат не міг не зважати на геополітичні чинники.

Ми вважаємо, що сакральньо-географічний чинник, дія якого полягає в розташуванні в межах України й Туреччини фактичних столиць світового Православ'я – Києва та Константинополя – істотно підсилює рівень українсько-турецького стратегічного партнерства та стимулює процеси чорноморської інтеграції загалом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Еволюція українсько-турецьких взаємин за останні 400–500 років свідчить про поступовий перехід від протистояння до партнерства, яке набувало різних форм: поселення частини українського етносу на турецькій (османській) території, фактичної належності до однієї воєнно-політичної міждержавної коаліції, підтримки одна одної через участь у міждержавних союзах. Розташування в землесторі «між Сходом і Заходом» зумовлює значну подібність геополітичного положення України й Туреччини, що змушує обидві країни до багатовекторності зовнішньополітичного курсу з наголосом на чорноморській інтеграції. Майбутній циркумпонтійський альянс ми уявляємо як ядро ширшого – балтійсько-середземноморського – інтеграційного об'єднання. Особливого значення українсько-турецькій співпраці надає сакральньо-географічний чинник, виражений у розташуванні в межах згаданих країн визначних центрів східного християнства – Києва та Константинополя.

Вивчення ролі згаданого вище сакральнього чинника в розвитку українсько-турецьких взаємин (зокрема, в контексті історії Української Православної Церкви, що у свій час перейшла з підпорядкування Константинопольського патріархату до Московського, а тепер – знову до Константинопольського, та сакральньо-географічного значення України як «канонічної території» з позиції православних канонів) може становити тему окремого дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кисельов Ю.О., Сонько С.П. Чорноморська інтеграція України як основа реалізації балтійсько-середземноморської геополітичної доктрини // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Географічні науки». 2018. Вип. 8. С. 58–62.
2. Кисельов Ю.О. Сучасні проблеми реалізації чорноморської геополітичної доктрини України // Матеріали Всеукраїнської наукової конференції «Треті Сумські наукові географічні читання» (м. Суми, 12 жовтня 2018 р.). Суми, 2018. С. 95–97.
3. Сонько С., Кисельов Ю. Розвиток балтійсько-чорноморської геополітичної стратегії як продовження ідей Степана Рудницького // Історія української географії. 2016. № 34. С. 98–102.
4. Липа Ю.І. Чорноморська доктрина // Всеукраїнська трилогія. Т. II / [кер. проекту Василь Яременко]. К.: МАУП, 2007. 392 с.
5. Sonko S., Kyselov Iu. Development of Baltic-Mediterranean geopolitical strategy as continuation of Stepan Rudnytskiy ideas // Часопис соціально-економічної географії. 2017. № 1(22). С. 22–25.